

Temporallikni Ifodalovchi Leksemalarning Badiiy Asarlarda Ifodalanishi

*Yarqulova Dilnoza Mehriddinovna*¹

Annotatsiya: Mazkur maqola zamon va makon konseptlari va ularning badiiy asarlarda turli lingvistik birliklar bilan ifoda etilishiga doir masalalarni, shuningdek, ularning asar tahlili jarayonida qanday vazifa bajarayotganligini tahlil qiladi. Maqolada yana badiiy asardagi vaqt va zamon tushunchalarining badiiy ifodalanishi orqali yozuvchi o'quvchiga qahramonlarning ichki dunyosini yanada chuqurroq ko'rsatib beradi va asarning tematik ma'nosini kengaytiradi.

Kalit so'zlar: badiiy vaqt, xronotop, paradigmatic sath, sintagmatik sath, payt unsurlari, zamon, makon, ruhiy kechinmalar, tashqi va ichki vaqt.

Vaqt va zamonni ifodalovchi leksemalarning badiiy asarlarda ifodalanishi — adabiyotda vaqt va zamon tushunchalari turli usullar bilan ta'riflanadi va ulardan badiiy tasvirni chuqurlashtirish, syujetni rivojlantirish va qahramonlarning ichki dunyosini ochish uchun foydalaniladi. Vaqt va zamon badiiy asarlarda, asosan, badiiy vaqt, zamon va psixologik vaqt, tashqi va ichki vaqt, badiiy va filologik vaqt kabilarni uchratishimiz mumkin. Vaqt tushunchasi badiiy asarlarda nafaqat tarixiy davr, balki shaxsiy vaqt, ichki vaqt, psixologik vaqt kabi jihatlar orqali ifodalanadi. Bu, masalan, qahramonlarning hissiy holati yoki ruhiy kechinmalariga bog'liq holda vaqtning tez yoki sekin o'tishini tasvirlash orqali amalga oshiriladi. Badiiy asarlarda vaqt ko'pincha to'liq bir munosabat sifatida emas, balki qahramonning ruhiy holati, esdaliklar, kechinmalar orqali ifodalanadi. Zamonning psixologik qirralari badiiy asarda ko'pincha qahramonning ichki dunyosiga kirib, vaqtning qanday o'zgarishini yoki tezlashishini aks ettiradi. Masalan, vaqtni hissiy boshqarish orqali qahramonlarning hozirgi holatini tasvirlash mumkin. Vaqtning “sekinlashishi” yoki “tezlashishi” qahramonlarning ruhiy kechinmalari va ichki tajribalari bilan chambarchas bog'liqdir. Asar tahlili jarayonida tashqi va ichki vaqt birliklariga duch kelishimiz mumkin. Badiiy asarda ushbu turdagi vaqt turini bir-biridan ajratish ham muhimdir. Tashqi vaqt — voqealar real dunyo vaqtiga asoslangan bo'lsa, ichki vaqt — qahramonning hissiy kechinmalari va ichki dunyosi bilan bog'liq. Badiiy asarlarning ayrim qismlarida tashqi va ichki vaqtning o'zaro bog'lanishi yoki qarama-qarshi bo'lishi orqali chuqur ma'no yaratish mumkin.

Asarda o'zgartirish orqali syujetni rivojlantirish holatlari ham uchrab turadi. Ba'zi asarlarda vaqtni o'zgartirish (masalan, syujetni oldinga yoki orqaga siljitish) yordamida badiiy asar yanada dinamik va qiziqarli bo'ladi. Bu, ayniqsa, modernistik va postmodernistik adabiyotda uchraydi, chunki unda vaqtni o'zgartirish orqali syujetni murakkablashtirish va qo'shimcha ma'no yaratish mumkin. Badiiy asar tahlili jarayonida amin bo'linadiki, vaqt va zamon tushunchalarining badiiy ifodalanishi orqali yozuvchi o'quvchiga qahramonlarning ichki dunyosini yanada chuqurroq ko'rsatib beradi va asarning tematik ma'nosini kengaytiradi.

“Payt” ma'nosini ifodalovchi birliklar — vaqtni ifodalovchi turli so'zlar, so'z birikmalari, kengaygan birikmalar va iboralardir. Ular badiiy adabiyotda vaqtning turli jihatlarini, masalan, vaqt o'tishini, ma'lum bir davrni yoki vaqtning o'zgarishini ifodalash uchun ishlatiladi. O'zbek tilida “payt” leksemalari turli shakllarda mavjud bo'lib, ular asarda vaqtni tasvirlashda muhim rol o'ynaydi. Quyidagi turlarga ajratish mumkin. Ot so'z turkumi bilan ifodalanuvchi vaqt leksemalari: kun (o'tmish, hozirgi va kelajak zamonlar uchun), oy (oy davomida yoki oyni ifodalovchi), yil (yil o'tishi, vaqt davrini ifodalovchi), soat (soat, vaqtning aniq o'lchovlari), daqiqa (keng ma'noda vaqtning qisqa birligi), chora (muayyan davr, vaqt davrini ifodalovchi); Fe'l so'z turkumi bilan ifodalanuvchi vaqt

¹ dilnozaarkulova597@gmail.com

leksemalari: o'tmoq (vaqt o'tishi, o'tgan vaqt), kelmoq (kelajakda sodir bo'lishi kerak bo'lgan voqea), bo'lmoq (hozirgi vaqtning voqealari, holatni bildiradi), yozmoq (o'tmishda amalga oshirilgan harakat), qaytmoq (o'tmishga qaytish, vaqtni orqaga siljitish), tugatmoq (o'tmishdagi harakatning yakunlanishini ifodalash); Sifat va ravishlar vaqtni ta'riflashda vaqtning tezligi, davomiyligi yoki boshqa sifatlarini ifodalash uchun ishlatiladi: tez (tez o'tish, tezkor harakat), sekin (vaqtning sekin o'tishi), uzun (keng vaqt davomida), qisqa (tez o'tadigan vaqt), yaqin (yaqin vaqt, kelajakdagi qisqa davr), uzoq (uzoq vaqt davomida, o'tgan vaqt) va boshqalar.

Paytni ifodalovchi turli so'z turkumlari — otlar, fe'llar, sifatlar, bog'lovchilar, predloglar va boshqalar badiiy asarlarda vaqtni tasvirlash, voqealar ketma-ketligini ko'rsatish, syujetni rivojlantirishda juda muhimdir. Ular orqali vaqtni boshqacha his qilish, qahramonlar ruhiyatini ifodalash va o'quvchini vaqtning o'zgarishini chuqurroq tushunishga undash mumkin. Ba'zan temporallik konseptini asarda keltirilgan qahramonlarning ruhiy holatlari, hissiy kechinmalari bilan uyg'unlashgan holatini ham uchratishimiz mumkin. Misol qilib, Shukrulloning "Kafansiz ko'milganlar" asarini oladigan bo'lsak, asarda vaqtni psixologik jihatdan tasvirlash ham o'ziga xos. Qahramonlarning ruhiy holati, hissiy kechinmalari va ular orasidagi munosabatlar vaqtning tez yoki sekin o'tishiga ta'sir qiladi. Bosh qahramonning ichki kechinmalari, o'ziga bo'lgan ishonchi va dunyoqarashi vaqtning psixologik ko'rinishidir, chunki uning qarorlari va harakatlari vaqt o'tishi bilan o'zgaradi. vaqtning o'zgarishi syujetning rivojlanishini va voqealar orasidagi bog'liqlikni ochib beradi. Asarda vaqtning o'tishi bilan bir qator voqealar to'planadi, ular bir-biriga ta'sir ko'rsatadi, ijtimoiy, siyosiy o'zgarishlar hamda odamlarning xatti-harakatlari bir vaqtning o'zida o'zgaradi. Bunday o'zgarishlar asarda o'tmish, hozirgi va kelajakdagi vaziyatlar bilan bog'liq bo'lib, har bir yangi voqea o'zining oldingi voqeasiga asoslanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Шукрулло. Кафансиз к ўмилганлар. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2023. – 198 б.
2. Yarqulova, D., & Yo'ldosheva G.A. (2024). THE DIFFERENCES AND SIMILARITIES OF CASE CATEGORIES IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES. Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit, 212-215. <https://doi.org/10.2024/s2n22x64>
3. Yarqulova, D. M. (2023). INGLIZ TILI VA O'ZBEK TILLARIDA SO'Z BIRIKMALARINING HOSIL BO'LISHIDAGI O'XSHASH VA FARQLI JIHATLAR. In Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies (Vol. 3, No. 1, pp. 101-104)
4. Yarqulova D. M. ZAMONAVIY BADIY ASARLARDA MAKON VA ZAMON KONSEPTLARINING IFODALANISHI //Issue 2 of 2024 (144/2). – 2024. – T. 2. – №. 153. – С. 5-8.
5. Yarqulova, D. (2024). ZAMONAVIY ASARLARDA MAKON VA ZAMON KONSEPTSIYALARINING IFODALANISHI. Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit, 117-118. <https://doi.org/10.2024/q24x9480>
6. Яркулова Д. The importance of time and space concepts in fictional works //Зарубежная лингвистика и лингводидактика. – 2024. – Т. 2. – №. 1/С. – С. 378-383.

